

УДК 316.3

ЗРОСТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПОСТУПУ

ОЛЕКСАНДР ШИБКО,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальних наук та психології
Маріупольського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом*

У статті автор обґрунтовує ідею, що зростання соціальної відповідальності є об'єктивною закономірністю розвитку суспільств. Для цього він представляє історію людства як еволюційну зміну форм соціальної відповідальності та на цій основі формулює закон зростання соціальної відповідальності, змістом якого є перехід історичної необхідності в потребу для кожного суб'єкта соціальних відносин вільно обирати оптимальний варіант поведінки й діяльності в інтересах прогресивного розвитку суспільства.

Ключові слова: *усезагальна сутнісна ознака суспільного буття, соціальна відповідальність, соціальний принцип, соціальний закон, соціальна норма.*

Постановка проблеми та стан її вивчення.

Зростання соціальної відповідальності в сучасному суспільстві - закономірний процес, обумовлений ступенем пізнання, оволодіння об'єктивною необхідністю й постійним розширенням сфери свободи. Соціальна відповідальність настає за умови, що існуючі в суспільстві норми, закони, звичаї, традиції адекватно відбиваються в соціальній поведінці індивіда. А це відповідає потребам прогресивного розвитку суспільства. Відповідальна діяльність людей - не тільки запорука зростання темпів реформування українського суспільства, але й основний показник рівня його зрілості. Відповідальна поведінка та діяльність людей є необхідною умовою вирішення всіх соціальних задач суспільства [10, с. 119].

Досягнутий суспільством рівень знань про закономірності розвитку природи й суспільства та сформований на цій підставі стан свободи індивідуума дозволяють висувати до його поведінки підвищені вимоги щодо його особистої відповідальності перед соціальною групою, державою, суспільством у цілому. Ця особиста відповідальність, у свою чергу, обумовлює зростаючу відповідальність суспільства перед особистістю. Таким чином, соціальна відповідальність має всезагальний, цілісний характер, виступаючи результатом і формою соціальної взаємодії, найважливішим критерієм соціальної активності, інтегральним показником способу життя та якості особистості, світоглядним імперативом переконань.

У розробку багатьох аспектів проблеми соціальної відповідальності вагомий внесок зробили А. Ш. Арутюнян, П. А. Гаджикурбанова, А. А. Гусейнов, Н. М. Козлова, М. О. Краснов, С. О. Левицький, К. Муздибаєв, О. Г. Пирін, В. Д. Плахов, О. Ф. Плахотний, О. А. Ручка, М. С. Солодка, К. Черкашина та інші вчені.

Мета цієї статті - вивчення закономірності зростання соціальної відповідальності як інтегративного фактора сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Соціальна філософія розглядає суспільство як цілісну самокеровану соціальну систему, якій притаманні процеси управління й регулювання суспільних відносин. У саморегулюванні суспільного розвитку задіяні всі види суспільних відносин: екологічні, економічні, політичні тощо, що пов'язують між собою структурні компоненти (підсистеми) суспільства. Кожен компонент має свої особливості, детерміновані якісною природою суспільства.

Взаємозв'язок і взаємодія соціальної системи та її компонентів (підсистем) - це діалектична єдність цілого та частини. В. Г. Афанасьєв підкреслює, що "ціле та частини єдині й одне без іншого не існує. Разом із тим, у взаємодії цілого й частин, як у будь-якій взаємодії, не можна не бачити певної основи, підґрунтя. Цією основою є цілісна система, що активно впливає на частини, адаптує їх до загальносистемних домінант, інтегрує, об'єднує. Частини підпорядковані цілому, рухаються, розвиваються у його межах і погоджуються з ним у своїх функціях" [2, с. 89]. Єдність, цілісність є відображенням об'єктивної необхідності, закономірності розвитку суспільства. Мета постає не просто сумарною сукупністю частин, а виступає сукупністю відносин між частинами, складною внутрішньодиференційованою системою, складноструктурованим соціальним організмом. Головне призначення структури полягає в тому, щоб створити усталеність цілого, протистояти змінам частин, утримувати їх у певних межах, перешкоджати порушенням міри співвідношення всіх частин.

Суспільні відносини являють собою відносини між людьми, тому що кожна людина є суб'єктом суспільних відносин. Суспільні відносини є не зовнішніми умовами діяльності особистості, а її структурними компонентами, тому що вони власне й творять особистість.

Особистість у процесі своєї життєдіяльності оволодіває суспільними відносинами, збагачуючи їх

своїм індивідуальним змістом і насамперед своїми потребами, що і є процесом включення суспільних відносин у внутрішню структуру особистості.

Особистість певним чином впливає на суспільні відносини, об'єктивуючи себе в них, тому особистість є головним компонентом соціальної системи, а через систему суспільних відносин вона набуває своєї соціальної сутності. Особистість та суспільні відносини - це неначе дві сторони єдиної цілісної системи, у якій одна впливає на іншу: особистість виступає субстанціональною основою, суб'єктом суспільних відносин, а суспільні відносини створюють сутність особистості, формують її структуру.

Прояв соціального життя особистості є продуктом і відображенням суспільних відносин у їх єдності, що й формує особистість як цілісну систему. Ступінь цієї цілісності залежить від цілісності системи-суспільства, тому що особистість є компонентом (підсистемою) соціального цілого. І задача формування особистості полягає в оволодінні особистістю досвідом соціального життя, тобто процесом, як його прийнято називати в соціальній психології, соціалізації особистості. За визначенням Г. М. Андреевої, "соціалізація - це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження у соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку, ... процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення у соціальне середовище" [1, с. 338].

У результаті дослідження [Див.: 11, с. 147] стало можливим більш глибоке пізнання сутності суспільних зв'язків і суспільних відносин. Соціальна відповідальність є сутністю суспільних зв'язків, а суспільні відносини виявляють себе як опосередковані зв'язки відповідальності соціальної системи. Суспільні відносини - це безперервний соціальний простір свободи-необхідності. Суспільні зв'язки і суспільні відносини є діалектичною єдністю дискретного та безперервного, що відображається в діалектичній єдності соціальних принципів, законів і норм, які мають різний рівень загальності - від усезагального (принципу соціальної відповідальності) до особливого (підсистемних принципів і законів) та одиничного (соціальних норм) [Див.: 10, с. 118].

За визначенням О. Ф. Плахотного, "соціальна відповідальність є категорією для визначення міри вільного виявлення соціальним суб'єктом свого обов'язку й права обрати в конкретних умовах оптимальний варіант відношення до реальності, виходячи із прогресивних інтересів суспільства" [7, с. 8]. Соціальна відповідальність постає діалектичною єдністю протилежностей - свободи й необхідності, мірою свободи й мірою необхідності, вимогам якої мають підпорядковуватися всі суб'єкти суспільних відносин як вимогам-законам (міра є закон). Соціальна відповідальність, маючи у своїй структурі необхідність і свободу в їх взаємозв'язку, виступає засобом (умовою) вирішення суперечностей між вимогами історичної необхідності (інтересами прогресивного розвитку суспільства) та вільною діяльністю людей.

Уся історія людства по суті є історією розвитку та зміни форм соціальної відповідальності.

Перша форма - колективна відповідальність. Її ознаки можна спостерігати в первісному суспільстві. Тоді колективна відповідальність мала ще зародковий, примітивний характер і була на-

слідком потреби людей у самозбереженні як родової сутності. Колективна відповідальність породжує сім'ю, рід, клан, плем'я.

Друга форма - етнічно-класова відповідальність - виникає в доіндустріальних суспільствах, у період розподілу праці, виникнення й розвитку приватної власності та держави.

Третя форма - національно-класова відповідальність - виступає атрибутом індустріального суспільства. Характеризується розширенням відповідальних зв'язків, чому сприяло створення світового капіталістичного ринку. Породжує нову форму організації суспільства - націю.

Четверта форма - загальнонаціональна відповідальність - можлива в умовах постіндустріального суспільства. Вона вдосконалюється на власній основі та набуває всезагального характеру взаємодіяльності всіх суб'єктів діяльності в масштабах суспільства. Створюється в інтересах збереження цілісності соціальної системи та забезпечення умов для прогресивного розвитку всього суспільства та кожної людини.

П'ята форма - загальнолюдська відповідальність за долю цивілізації в умовах подальшого розвитку цивілізації. На нашу думку, це найвища форма відповідальності, яка можлива за умови ідеальної самосвідомості та ідеального самоконтролю особистості.

Відповідальні зв'язки та залежності як усезагальний фактор соціальної самоорганізації структурують суспільство по вертикалі (суспільство - соціальна спільність - особистість) і по горизонталі (екологія, економіка, політика, право, мораль, естетика, релігія). У якості усезагального соціального інтегратора суспільного буття соціальну відповідальність можна ідентифікувати як усезагальний соціальний принцип. Принцип соціальної відповідальності, підсистемні (екологічні, економічні, політичні та ін.) принципи, закони і норми являють собою діалектичну єдність усезагального, особливого та одиничного, яка відображає різні сторони й форми прояву соціальної відповідальності в усіх сферах життєдіяльності суспільства, спільноти, особистості.

На основі соціально-відповідального підходу можна стверджувати, що соціальний закон є філософсько-соціологічною категорією, що відображає сутнісні, сталі, загальні, необхідні й повторювані відповідальні зв'язки та взаємозалежності суб'єктів суспільних відносин, які обумовлюють їх поведінку й діяльність згідно з інтересами збереження цілісності соціальної системи та створення умов для її прогресивного розвитку.

Усезростаюче значення соціальної відповідальності в життєдіяльності суспільства та його управління дозволяє сформулювати **закон зростання соціальної відповідальності**. Змістом закону є перехід історичної необхідності вільно обирати оптимальний варіант поведінки та діяльності в інтересах прогресивного розвитку суспільства в потребу для кожного суб'єкта соціальних відносин. Цивілізаційний поступ супроводжується закономірним збільшенням енергетичних, технологічних, соціальних потужностей, якими розпоряджається індивід або група індивідів. Від цього закономірно зростає відповідальність за їх суб'єктивні дії.

Феномен зростання соціальної відповідальності як закон суспільства існує незалежно від того, усвідомлюється він суб'єктом чи не усвідомлюється. В останньому випадку закон діє як стихійний регу-

лятор суспільних відносин. Отже, задача полягає в тому, щоб пізнати сутність, структуру, форми та функції закону в цілях його свідомого використання в інтересах прогресивного розвитку суспільства.

Класифікуючи закони суспільного розвитку й розглядаючи закони, що відображають взаємозв'язки матеріальних та ідеологічних відносин, С. І. Гончарук справедливо підкреслює: "Специфіка цих законів полягає в тому, що вони характеризують такі зв'язки, формування яких обумовлене їх усвідомленням окремими людьми, класами, націями. Вони починають діяти лише проходячи кризу свідомість людей, хоча люди можуть і не знати, що своїми діями вони відображають вимоги об'єктивних законів" [5, с. 41].

Генезис закону зростання соціальної відповідальності ми знаходимо ще в умовах первісного суспільства, у якому відповідальність виступає як примітивно-колективна, що було обумовлено нерозвинутістю суспільних відносин і, відповідно, нерозвинутістю суб'єктів цих відносин. Прогрес суспільства супроводжувався розширенням зв'язків як між окремими індивідами, соціальними групами, так і в масштабах всього людства. До переходу суспільства в постіндустріальну стадію, як показує наше дослідження, соціальна відповідальність має стихійний, випадковий та вкрай обмежений характер, що дозволяє визначити соціальну відповідальність у цих умовах лише як закономірність, як процес наростаючого розгортання закону. Як зазначено у "Філософській енциклопедії", "...закон здійснюється через складне діалектичне переплетіння зв'язків взаємодії, причинових, функціональних та ін. зв'язків. Тому треба розрізняти закон як конкретно-всезагальне та його абстрактно-односторонній момент, часту форму проявлення, тобто окремий закономірний зв'язок. Встановлення закономірності явищ свідчить про наявність закону в їх виникненні й розвитку, але сама закономірність ще не є таким законом" [3, с. 149].

Зростання соціальної відповідальності є загальносоціологічним законом, тому що відображає сутнісні й необхідні зв'язки не між окремими сферами суспільного життя, між суспільством в цілому та його підрозділами, а взаємозв'язки суспільства як цілісного соціального організму [Див.: 9, с. 17]. Відповідальні залежності створюють усю структуру суспільства як по вертикалі, так і по горизонталі. Соціальна відповідальність є тією формою взаємозв'язку, що об'єднує, інтегрує суспільні процеси в єдину цілісну систему. Таким чином, соціальна відповідальність є необхідною умовою функціонування та розвитку суспільства, її системативним законом, тобто зростання соціальної відповідальності піддає трансформації структуру, функціонування й розвиток суспільства в діалектичній єдності цих форм його прояву.

Деякі дослідники закони суспільства розподіляють на закони структури, функціонування й розвитку. "Закони структури визначають спосіб організації систем дійсності. Можна сказати, що якщо той чи інший вид зв'язку елементів сутнісний і необхідний для певної системи, то він має характер закону структури" [5, с. 103].

Але ми погоджуємося з Г. Є. Глезерманом, який підкреслює, що "таке розмежування має під собою деякі підстави, але воно вельми відносне" [4, с. 159]. І далі: "Функціонування й розвиток - це різні аспекти дії суспільних законів. На різних рівнях той чи інший аспект може висуватися на передній план, але ці

аспекти не можуть бути зовсім відокремленими один від іншого" [Там само, с. 160]. У процесі функціонування соціальних взаємозв'язків відбувається і їх розвиток - про що свідчить зростання соціальної відповідальності. Закон зростання соціальної відповідальності, будучи відображенням структурного взаємозв'язку компонентів суспільства, одночасно є відображенням процесів його функціонування та розвитку.

Закони ще класифікуються за їх місцем у системі законів і розмежовуються на основні та неосновні. У науковій літературі сформульовані підходи до виявлення та обґрунтування основного соціологічного закону. Так, у [8, с. 171] визначено, що основний соціологічний закон повинен визначати структуру суспільства й розкривати джерело його руху з тим, щоб слугувати засобом розв'язання протиріч між діяльністю людей і потребами існування та розвитку суспільства в цілому. Задовольняючи ці вимоги, закон зростання соціальної відповідальності узгоджується ще й із критерієм визначення основного закону в певній сфері діяльності. "Основний закон можна розуміти як реалізацію найбільш глибокої сутності, як усезагальну основу законів усіх інших порядків і цілокупності різноманітності явищ. Усі інші закони виступають конкретним виявленням та здійсненням основного закону, який об'єднує таким чином відповідну область дійсності в єдину тотальність. Він виступає інтегруючою і детермінуючою серцевиною цієї тотальності" [6, с. 87]. Отже, закон зростання соціальної відповідальності - основний загальносоціологічний закон суспільства.

У соціальній практиці закон зростання соціальної відповідальності виявляє себе у двох взаємопов'язаних формах: у формі вдосконалення об'єктивних відповідальних зв'язків, що пронизують усі структурні компоненти (підсистеми) суспільства, створення та регулювання яких - головна задача соціального управління; у формі переходу соціальної відповідальності із зовнішнього детермінанта поведінки й діяльності у внутрішній спонукальний компонент психологічної структури особистості, перетворення соціальної відповідальності в потребу кожного члена суспільства.

Українська держава розпочала практичне реформування суспільства без будь-якого ідеологічного обґрунтування, без чіткого визначення цілей і засобів досягнення цілей соціальних перетворень. Відсутність національно-державницької ідеології не дозволяє українській владі вести плідний діалог із громадянським суспільством, тому розпочаті реформи не приносять бажаних результатів.

Основоположним принципом побудови ідеальної моделі реформованого суспільства є національна ідея - "Ми відповідальні за свою свободу, єдність і соціальний прогрес", - яка актуалізує відповідальність за долю нації кожного громадянина держави (незалежно від етнічного походження). Українська національна ідея покликана об'єднати активних, свідомих і відповідальних представників усіх націй і народностей, що проживають в Україні задля перебудови посттоталітарного соціуму в сучасне постіндустріальне суспільство [Див.: 11, с. 147-148].

Теоретичний зміст закону зростання соціальної відповідальності вимагає вирішення суто практичної задачі перебудови системи соціальної відповідальності, базуючись на інтересах прогресивного розвитку соціальної системи. Насамперед, треба

внести ряд суттєвих змін до положень Конституції України, терміново провести реформування системи соціальних норм.

Остання, будучи конкретним виявом і реалізацією системи соціальної відповідальності, у своїх вимогах повинна виходити із задач соціальної практики, унаслідок чого вона потребує постійного узгодження із цими задачами. Потреби реформування українського суспільства вимагають конкретно-історичного підходу до створення системи соціальних норм, здатних охопити своїм впливом усіх суб'єктів суспільних відносин. Система соціальних норм покликана слугувати цілям розв'язання протиріч, що виникають у процесі функціонування й розвитку соціальної системи. Звідси задача суб'єкта нормотворчості - постійно підтримувати діалектичну узгодженість між законами суспільства й потребами, інтересами окремих соціальних груп та індивідів, ураховуючи об'єктивний рівень розвитку суспільства в цілому та кожної підсистеми зокрема [Див.: 12].

Згідно з другою формою виявлення закону зростання соціальної відповідальності особистість вільно обирає оптимальний варіант поведінки та діяльності, відповідний до вимог суспільства. Потреба у відповідальності постає умовою переходу необхідності у свободу й навпаки (вільна діяльність людини в сучасних умовах є історично необхідною). Потреба для людини - не зовнішня, а внутрішня необхідність, що зумовлює потребу у відповідальності як важливому особистісному чиннику поведінки й діяльності, який дозволяє скоординувати цілі суспільства та кожного його члена.

Закон зростання соціальної відповідальності вимагає, щоб особистість у процесі соціалізації перевела на внутрішньоособистісний рівень цілісну систему відповідальності. У такій цілісній (відповідальній) особистості знаходить свою завершеність система всезагальної відповідальності як необхідна умова реформування українського суспільства.

Висновки

1. Соціальна відповідальність як діалектична єдність протилежностей - свободи й необхідності, міра свободи і міра необхідності, вимогам якої повинні підкорятися всі суб'єкти соціальних відносин як вимогам-законам (міра є закон), виступає всезагальною суттєвою ознакою соціального буття.

2. На основі відповідального підходу є можливість дати визначення соціального закону: "Соціальний закон є філософсько-соціологічною категорією, що відображає сутнісні, сталі, загальні, необхідні й повторювані відповідальні зв'язки та взаємозалежності суб'єктів суспільних відносин, які обу-

мовлюють їх поведінку й діяльність згідно з інтересами збереження цілісності соціальної системи та створення умов для її прогресивного розвитку".

3. Усезрастаюче значення соціальної відповідальності, виявлення її як всезагального інтегративного фактора, дозволяє сформулювати закон зростання соціальної відповідальності. Змістом закону є перехід історичної необхідності в потребу для кожного суб'єкта соціальних відносин вільно обирати оптимальний варіант поведінки й діяльності в інтересах прогресивного розвитку суспільства.

4. Зростання соціальної відповідальності як основний загальносоціологічний закон суспільства виявляє себе у двох взаємопов'язаних формах: у формі вдосконалення об'єктивних відповідальних зв'язків та залежностей, що пронизують усі структурні компоненти (підсистеми) суспільства, створення й регулювання яких - головна задача соціального управління; у формі переходу соціальної відповідальності із зовнішнього детермінанта поведінки й діяльності у внутрішній спонукальний компонент психологічної структури особистості, перетворення соціальної відповідальності на потребу кожного члена суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. - М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. - 416 с.
2. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. - М. : Политиздат, 1980. - 368 с.
3. Баженов Л. Закон / Л. Баженов // Философская энциклопедия : в 5-ти тт. - М. : Советская энциклопедия, 1962. - Т. 2. - С. 149-153.
4. Глезерман Г. Е. Законы общественного развития: их характер и использование / Г. Е. Глезерман. - М. : Политиздат, 1979. - 303 с.
5. Гончарук С. И. Законы развития и функционирования общества / С. И. Гончарук. - М. : Высшая шк., 1977. - 144 с.
6. Категории "закон" и "хаос" / [Парнюк М. А., Лазаренко Б. П., Причепий Е. Н. и др.]. - К. : Наук. думка, 1987. - 292 с.
7. Плахотный А. Ф. Проблема социальной ответственности / А. Ф. Плахотный. - Харьков : Вища шк., Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. - 192 с.
8. Уледов А. К. Социологические законы / А. К. Уледов. - М. : Мысль, 1975. - 295 с.
9. Уледов А. К. Социологические законы, познание и управление / А. К. Уледов, В. Д. Попов. - М. : Знание, 1979. - 64 с.
10. Шибко О. І. Соціальні принципи, закони і норми як система соціальної відповідальності / О. І. Шибко // Схід. - 2009. - № 4 (95) - С. 117-121.
11. Шибко О. І. Сутність української національної ідеї / О. І. Шибко // Схід. - 2011. - № 4 (111). - С. 145-149.
12. Шибко О. І. Норми в системі соціальної відповідальності / О. І. Шибко // Схід. - 2011. - № 5 (112). - С. 136-139.

O. Shybko

THE GROWTH OF SOCIAL RESPONSIBILITY AS AN OBJECTIVE LAW OF CIVILIZED PROGRESS

The article substantiates the idea that the growth of social responsibility is an objective law of development of societies. For this, he presents the history of mankind as an evolutionary change in forms of social responsibility and on this basis to formulate the law of increasing social responsibility, the content of which is to move the historical necessity of the need for each subject of social relations free to choose the best option and conduct activities for the progressive development of society.

Key words: the universal essential characteristic of public existence, social responsibility, social principle, social law, social norm.

© О. Шибко

Надійшла до редакції 21.08.2012